

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд „Производството на художествен метал в ранносредновековна България (по данни от находките)“, представен от доц. д-р Стела Дончева за придобиване на научната степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност Археология (Средновековна българска археология)

от доц. д-р Ангел Николов
Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“
катедра „История на България“

Представеният от доц. д-р Стела Дончева дисертационен труд „Производството на художествен метал в ранносредновековна България (по данни от находките)“ се състои от увод, седем глави, разделени в две части, заключение, списъци на цитираната литература и на съкращенията, три приложения с илюстративни материали, таблици и графики, като общият обем на основния текст е 549 стр., а на приложенията – 365 стр.

Уводът обръща читателя към необходимостта от реконструкция на модела на технологично развитие в ранносредновековна България (дефинирано като съвкупност от технико-технологичния стереотип, производствените традиции и влиянията от други култури) през призмата на документираните от археологията производствени центрове /с. 8/. Нататък ясно са дефинирани предметът и целта на дисертационния труд, който отразява резултатите от дългогодишните проучвания на авторката върху над 3000 ремъчни гарнитури, открити в хода на археологическите разкопки на трите ранносредновековни центъра за производство на художествен метал от първата половина – средата на X в., разположени в близост до столичния град Преслав – при с. Новосел (общ. Шумен), с. Златар (общ. Велики Преслав) и с. Надарево (общ. Търговище). По-конкретно, доц. Дончева е ориентирала усилията си към това „наборният пояс да бъде представен, като единна и строго организирана композиция, съставена от отделни и свързани в морфологично, технологично и стилово съотношение детайли (тока, крайници, приложения) – елементи на украсения кожен ремък... Към това са прибавени многобройните находки от проучвания извън страната, открити в синхронни култури и доказващи ролята на украсения колан в средновековния костюм по това време. Представен във връзка с останалите принадлежности към коланния набор, както и с оглед на стиловите особености на съставните елементи по него, наборният пояс маркира етнокултурна принадлежност“ /с. 11/.

Изложените нататък седем изследователски задачи са предопределили и структурата на дисертационния труд, който без съмнение има интердисциплинарен характер /с. 13/ и чрез методиката и инструментариума на няколко научни дисциплини разкрива нови възможности за проучвания в областта на археологията, икономическата и социалната история, изкуствознанието, историята на технологиите и др.

Част I на дисертационния труд се състои от три глави, посветени съответно на *общите характеристики и признаци на металопластичните елементи на ремъчните гарнитури* (токи, коланни крайща и приложения) /гл. 1/; *елементен анализ на суровините и*

на изделията от трите центъра за производство на художествен метал /гл. 2/; реконструкция на коланни гарнитури и функционирането на поясните набори като символ на социална и етническа принадлежност в днешните български земи в контекста на богат съпоставителен материал от Югоизточна и Централна Европа и от различни региони от зоната на Евразия /гл. 3/.

Като безспорен принос в тази част на дисертационния труд следва да се изтъкне предложената от Стела Дончева типология на коланните гарнитури от Новосел, Златар и Надарево, която се основава върху изчерпателен описание на голям брой материали при следване на един подробно развит формуляр за признаците на подобен вид находки /с. 15-22/, като в Приложение I /с. 1-64/ и Приложение II /с. 1-132/ е поместен и изобилен илюстративен материал към този ключов сегмент на основния текст. Методологически издържаната систематизация и интерпретация на продукцията на трите производствени центъра са позволили на авторката да предложи убедителни и достоверни реконструкции на поясни набори, като са отчетени локалните им вариации и специфики /с. 257-267/.

Специално отбелязване заслужава разделът „Поясът – символ на социална принадлежност“ (гл. 3.1). Напълно основателно Стела Дончева отбелязва, че в номадския свят от дълбока древност тази част от костюма има „ясно изразена етническа окраска“, а нейното възприемане е твърде комплексно и върви по две линии – „народна, основаваща се на представите за магическата ритуална роля на пояса в живота на човека и колектива; и военно-аристократическа, която възниква в героическата епоха и става популярна, когато войната се превръща във фактор на междуетническите отношения“ /с. 229/.

Привлечените от авторката извори за функционирането на различни по оформление и украса пояси като символ на власт, престиж, социален статут, и дори като „амулет“ /с. 230/ сред евразийските номади, а поне от VI в. насетне и сред техните „седентарни“ съседи (Византия, Персия, Китай), ни убеждават, че интересът към този елемент от мъжкия костюм в ранносредновековна България не е самоцелен.

Стела Дончева се присъединява към онези съвременни автори, които смятат, че през периода преди покръстването и непосредствено след това поясът бил знак за войнска принадлежност и инвестирана в структурата на военното съсловие: „Идентифицирането на богато украсения колан като инсигния, използвана от старобългарската служебна аристокрация, обяснява наличието на многобройните и разнообразни коланни елементи. Те са продукция на майстори, работили за нуждите на владетел и аристократи с различни санове в служебната йерархия. Много е вероятно богато украсените колани да са поръчвани от владетеля и след това раздавани на аристокрацията според ранга“ /с. 235/.

Приемливи изглеждат доводите на авторката, че ако в края на VIII – началото на IX в. подобни коланни гарнитури били предназначени за една не особено многобройна военно-аристократична върхушка, то едно столетие по-късно, към началото на X в., украсеният колан постепенно се „профанизира“, а повсеместното му навлизане сред обикновеното население довежда до масово производство най-вече на отливки от медни сплави. Дали и доколко обаче тази тенденция, засвидетелствана от продукцията на трите известни производствени центрове в североизточните български земи, следва да се обясни с появата по същото време в Източна Европа на една „специфична полиетническа дружинна култура“ /с. 236/, засега остава дискуссионен въпрос.

Така или иначе, при една бъдеща подготовка на текста за печат, бих препоръчал този раздел да попадне в началото на труда, за да послужи като едно панорамно въведение

в историческата значимост на темата. Не е нужно да се променя мястото на втория и третия раздел на гл. 3, които служат като едно удачно въведение към гл. 4.

Тук няма да се спирам подробно върху наситеното със специфични технически детайли изложение в гл. 2 /„Елементарен анализ на суровини и изделия“/, но не мога да подмина голямата значимост за нашата и чуждата историография на установения в хода на тези проучвания факт, че основната част от суровината, употребявана в производствените центрове в Новосел, Златар и Надарево, произхожда от месторождения в Бургаско-Странджанския руден район /с. 119-220; лабораторните резултати от анализите са поместени под формата на таблици и графики в Приложение III, с. 1-95/. Впрочем, тук искам да отбележа, че авторката е изложила в по-кратка форма своите проучвания по този въпрос в една статия, която поради обективни причини не е успяла да въведе в приложения към документацията списък от нейни избрани публикации по темата: Дончева, С. Странджанските рудни полета – източник на суровина за производството на художествен метал в Средновековна България. – В: Културното наследство на Странджа. Богатство, рискове, предизвикателства. Съст. А. Николов. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2019, 45-71.

Част II на дисертационния труд се състои от четири глави, обединени около голямата темата за технологията и практиката на ювелирното производство през Средновековието: рудодобив и металургия /гл. 1/; метали и сплави: строеж; свойства; основни метали и сплави, използвани в комплексите за художествен метал; химия и алхимия /гл. 2/; инструменти и пособия: леярска практика; почистване, шлифоване и полиране на отливките; кован релеф, щамповка, художествено гравирание /гл. 3/; технология и практика: леярски и ковашки практики, метални покрития, художествена декорация, свързване на елементи, изтегляне /гл. 4/. Може да се каже, че тук авторката успешно е постигнала своята цел да изясни нивото на технологиите, с които си служат българските майстори от първата половина на X в. Изложението уместно е допълнено с изобилен изобразителен материал в Приложение I /с. 65-139/.

В заключението Стела Дончева е извела в синтезиран вид основните изводи от своите проучвания. Като изхожда от това, че изследваните от нея коланни гарнитури са паметници с чисто светски характер, изработени в локални производствени центрове, авторката открива произхода на тяхната форма и орнаментика в собствената културна традиция на българите, чийто корени възхождат към „взаимодействието между късноаварската и българската практика в производството на коланни гарнитури“ /с. 495-496/. През X в. в украсата на коланните набори наследените от прабългарската традиция елементи се съчетават с византийска растителна орнаментика /с. 496/, като едновременно с това протича процес на „десакрализация“ и на превръщане на коланния набор в специфична проява на популярните тенденции в евразийската мода, от която се повлияват по различен начин и с различна интензивност българи, унгарци и руси /с. 499/. Като отбелязва, че материали от разкопките при Новосел, Златар и Надарево доказват съществуването на едно широкомащабно организирано производство на художествен метал в околностите на Преслав, авторката с основание обобщава, че „богатата изобразителна програма, която находките носят, е отражение на творческия потенциал и художествения усет на нейните създатели. Това не са обикновени занаятчии, а действително ювелири – създатели на наситен с жива образност свят“ /с. 501/.

Искам да отбележа, че в направения в заключението от Стела Дончева кратък обзор на писмените извори, в които се споменават български колани /с. 497/, не фигурира

нито един византийски автор. Малко по-горе в текста на дисертационния труд обаче се твърди, с позоваване на Н. Мавродинов, че византийците са засвидетелствали практиката да се носят такива колани, определени като “български колани..., състоящи се от златни и сребърни коланни краища и приложения” /с. 496/. Цитираната статия на Н. Мавродинов не ми е достъпна, но същият учен в по-късна своя публикация¹ възпроизвежда настанилото в по-старата ни историография² превратно тълкуване на изречението „Ζωνάρια δὲ λιτὰ καὶ οὐ Βουλγαρικὰ σαγία“ в Псевдо-Маврикиевия „Стратегикон“³, което впоследствие относително по-коректно е преведено от Г. Цанкова-Петкова „Да носят тесни колани и да не употребяват български наметала“.⁴ Впрочем, този конкретен пример за последствията от „предоверяване“ на утвърдени в науката ни изследователи ми дава повод да предложа при публикуването на дисертационния труд проблемът за писмените извори да намери място в началото на книгата, а не в нейното заключение.

След заключението са поместени списък на използваната литература /с. 503-547/, списък на използваните съкращения /с. 548/ и справка за приносите на дисертационния труд /с. 549/.

Неразделна част от труда са трите приложения с общ обем от 365 стр., за които имахме възможност да споменем в хода на нашето изложение.

В заключение искам да обобщя, че представеният от доц. д-р Стела Дончева дисертационен труд представлява сериозен принос в областта на проучванията върху художествения метал в ранносредновековна България и съществено обогатява знанията ни за художествените и технологичните умения на занаятчийските общности от трите производствени центъра, функционирали активно през първата половина на X в. Изяснена е социалната и символната роля на коланните гарнитури през същия период в контекста на широк кръг от съпоставки с подобен материал предимно от Югоизточна и Централна Европа. Въз основа на това, и като имам предвид представените от нея многобройни публикации по темата на дисертационния труд, както и наличието на необходимия брой цитирания, предлагам на почитаемото Научно жури да присъди на доц. д-р Стела Дончева научната степен „доктор на науките“ в професионално направление 2.2. История и археология, научна специалност Археология (Средновековна българска археология).

София, 12. 08. 2020 г.

доц. д-р Ангел Николов

¹ Мавродинов, Н. Старобългарското изкуство. Изкуството на Първото българско царство. София, 1959, с. 78.

² Обзор на литературата по въпроса вж. у: Димитров, Д. Днешното състояние на въпроса за прабългарския характер на златното съкровище от Надисентмиклош. – Известия на Българското историческо дружество, XXII-XXIV, 1948, с. 370; Рашев, Р. Прабългарите през V – VII в. София, 2005, с. 173.

³ Pseudo-Mauricii Strategikon XII B 1.8.

⁴ ГИБИ. Т. II. София, 1958, с. 289. Подобно разбиране на текста е възприето в немския превод на Е. Гамилшег – Das Strategikon des Maurikios. Einführung, Edition und Indices G. T. Dennis. Übersetzung von E. Gamilscheg [= CFHB, 17]. Wien, 1981, S. 421: „Außerdem (tragen die Soldaten) schmale Gürtel, aber keine bulgarischen Mäntel“. В английския и руския преводи на текста е възприета друга логика, която обаче не променя смисъла на израза „български плащ“ – Maurice’s Strategikon. Handbook of Byzantine Military Strategy. Transl. by G. T. Dennis. Philadelphia, 1984, p. 138: „Their mantles should be simple, not like the Bulgarian cloaks“; Стратегикон Маврикия. Изд. подг. В. В. Кучма. Санкт-Петербург, 2004, с. 203: „Необходимо носить также простые накидки, но не болгарские сагии“.